

Prof. Dr. Ferit DUKA, Tiranë

TOKAT E KASTRIOTËVE: ZONA KRUJË-DIBËR (Shek. XV – gjysma e parë e shek. XVI)

Familja e Kastriotëve përbën ndoshta një shembull unik në mesin e familjeve fisnike shqiptare të Mesjetës përse i përket evolucionit që ajo përjetoi në pikëpamje të fuqizimit e zgjerimit territorial brenda një kohe relativisht të shkurtër e plot dramacitet. Edhe pse u shfaqën në horizont më vonë, se disa familje të tjera të mëdha, Kastriotët u shndërruan në aktorë kryesorë të skenës politike shqiptare që në fillimet e shek.XV, për t'u bërë më pas (duke filluar nga vitet 40), në kohën e Skënderbeut, familja që do ta stamponte emrin e vet në tërë historinë e këtij shekulli.

Një tregues mjaft domethënës i fuqizimit të shpejtë të Kastriotëve ishte edhe zgjerimi i posedimeve tokësore të kësaj familjeje. Nën sundimin e Gjon Kastriotit, të atit të Skënderbeut, principata përfshiu brenda kufinjve të saj rrethinat e Tiranës, Matin, Mirditën si dhe dy Dibrat deri në Prizren¹. Përjashtim bënte *Kruja*, e

¹ A. Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turc au XIe siècle*, Louvain, 1937, f. 35; F. S. Noli, *Gjergj Kastrioti-Skënderbeu, 1405-1468*, Tiranë, 1967, f. 64; K. Frashëri, *Skënderbeu, jeta dhe vepra*, Tiranë, 2002, f. 84; K. Biçoku, *Për Skënderbeun*, Tiranë 2005, f. 140; studiuesit kanë arritur në këtë përfundim duke u mbështetur në një marrëveshje tregtare të 25 shkurtit 1420 midis Gjon Kastriotit dhe Raguzës, në të cilën Gjoni zotohet që të dëmshpërblejë cilindo që do të pësonte ndonjë dëm gjatë kalimit nëpër vendin e tij deri në Prizren. Ky dokument është botuar për herë të parë nga medievistët e shquar Thalloczy dhe Jirecek dhe, më pas, ribotuar në shqip

cila ka qenë ndër të parat qytete shqiptare që ranë nën sundimin osman. Në kohën e mbretërimit të sulltan Bajazitit I, midis viteve 1394-1396, qyteti në fjalë kishte hyrë në rrezën e administrimit të shtetit të Gjysmë-Hënës, përderisa në burimet osmane të mëvonëshme është shënuar se Jakup Pasha dhe Hoxha Firuz Pasha (të dy bejlerbejlerë të Rumelisë në kohë të ndryshme gjatë dekadës së fundit të shek. XIV), kishin lëshuar autorizime sipas të cilave banorëve të Krujës u falehin taksat.²

Pas disfatës që osmanët pësuan në Ankara (1402), ndikimi i tyre në Shqipëri u dobësua dhe fisnikëria vendase mundi të çlirohet përkohësisht nga ankthi i pushtimit. Kështu që midis viteve 1410-1415 Kruja ra në dorën e njërit prej pinjollëve të derës së Topiajve (Niketë Topia).³ Më 1415, osmanët e futën përsëri qytetin nën sundimin e tyre. Si qeveritarë lokalë të Krujës osmane përmenden Murat Beu e Ali Beu, përkatësisht në vitet 1415 e 1432, ndërsa në vitin 1443 në këtë funksion ishte Hasan Beu, i biri i Ajdin Beut dhe Helena Muzakës.⁴ Qyteti në fjalë u bë pjesë e zotërimeve të Kastriotëve vetëm pas ardhjes këtu të Skënderbeut në nëntor të vitit 1443, i cili e shpalli Krujën qendër të principatës së tij dhe prej këtej publikoi projektin për një kryengritje çlirimtare kundërosmane.⁵

Megjithatë lidhjet e Krujës me Skënderbeun kanë një fillesë më të hershme. Kryeqendra e re e Kastriotëve, bashkë me rrethin e saj, ishte bërë kohë më parë pjesë e Sanxhakut Shqiptar, një nga të parat njësi administrative të krijuara në Gadishullin Ballkanik nga shteti osman. Sanxhaku i lartpërmendur përfshinte pjesën më të madhe të tokave të Shqipërisë së Jugut dhe të Mesme të pushtuara nga osmanët. Defteri osman i regjistrimit të pronave dhe popullsisë i vitit 1431, ofron të dhëna

në: A. Buda, I. Zamputi, K. Frashëri, P. Pepo (përg.), *Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë*, Tiranë, 1962, f. 233.

² H. Inalcik, Krahina e Krujës dhe e Dibrës rreth vitit 1467, *Konferenca e Dytë e Studimeve Albanologjike (12-18 janar 1968)*, Tiranë, 1969, f. 183

³ *Po aty*

⁴ Emrat e përmendur përgjithësisht lidhen me pinjollë të familjeve të mëdha shqiptare të kohës, të cilat kishin përqafuar Islamin dhe ishin përfshirë në strukturat ushtarake-administrative të shtetit osman. Shih: A. Gegaj, *Vep. përm.*, f. 38, 40

⁵ Sipas M. Barletit, Skënderbeu u prit me gëzim të madh në Krujë. Banorët e qytetit kishin dalë të gjithë për ta pritur sipas zakonit. Emri fort i madh i këtij burri që kishte marrë dhenë kudo, shkruan ai midis të tjerash, bënte që të gjithë ta prisnin e ta nderonin më tepër. (M. Barleti, *Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut* Tiranë, 1964 (përkth. nga S. J. Prifti), f. 67

mjaft të çmuara për gjendjen ekonomiko-shoqërore dhe politike të viseve që përfshinte sanxhaku i lartpërmendur⁶.

Kruja me rrethin (këtu përfshihej edhe territori i sotëm i rrethit të Tiranës, përjashtoj krahinën e Kërrabës, e cila bënte pjesë në vilajetin e Pavlo Kurtiqit-F.D.) formonte një vilajet më vete në kuadrin e Sanxhakut Shqiptar. Kreu i vilajetit në këtë etapë fillestare të sundimit osman quhej *subash*, ndaj dhe vilajeti quhej ndryshe edhe *subashllëk*. Në kohën e regjistrimit (viti 1431), subash i Krujës ishte Hizër beu.⁷ Qyteti i Krujës, kryeqendër e këtij vilajeti, në vitin 1431 kishte 125 shtëpi të krishtera, të cilat ishin të detyruara të mbronin kështjellën e gurtë, prandaj dhe ishin të përjashtuar nga pagesa e taksave, me përjashtim të xhizjes. Në kështjellë kishte gjithashtu edhe një garnizon ushtarësh të ngarkuar jo vetëm me mbrojtjen e këtij objekti, por edhe me detyrën plotësuese për ruajtjen e rendit në qytet.⁸

Një shqyrtim i kujdesshëm i të dhënave të defterit të Sanxhakut Shqiptar të vitit 1431-1432 nxjerr në pah me qartësi të veçantë disa tipare të rëndësishme të zhvillimit ekonomik dhe shoqëror të Krujës dhe zonës rreth saj në fillimet e sundimit osman. Vendbanimet përgjithësisht kanë numër të kufizuar shtëpish, gjë që tregon se viset në fjalë, këso kohe gjendeshin në një shkallë modeste të zhvillimit ekonomik.⁹ Madje kishte fshatra që ishin rrënuar tërësisht, ndoshta si rrjedhojë e konflikteve ushtarake që kishin shoqëruar vendosjen e

⁶ H. Inalcik, *Suret-i Defter-i Sanxhak-i Arvanid*, Ankara, 1987 (bot. i dytë)

⁷ *Po aty*, f.102

⁸ Në defterin e vitit 1431 shënohet: «Vetë Kruja: kështjellën prej guri e ruajnë këta (banorët e krishterë-F.D.). sipas dekretëve të lëshuara prej të ndërjit sultan (Mehmetit I) dhe sultanit të kohës sonë (Muratit II), ata nuk japin të dhjetën e prodhimeve dhe ispenxhën, të dhjetën e vreshtave e të kopshteve si dhe taksa të tjera. Ata paguajnë në dorë haraçin (xhizjen-F.D.). Kanë edhe temessyqet (autorizimet), të lëshuara nga Jakut Pasha e Hoxha Firuz Pasha. Kullojka (fshat në jug-lindje të Tiranës-F.D.) me gjithë vartësitë e saj është dhënë si kompensim për vetë Krujën; në kohën e Sulltanit ajo u bë has i subashit; 125 shtëpi, 19 të veja». Siç shihet, administrata osmane ruajtjen e kalasë ua kishte lënë banorëve të krishterë të qytetit. Këtë politikë osmanët e kanë zbatuar edhe në vende të tjera. Falja e taksave siguronte lidhjen e popullsisë jomyslimane me shtetin osman. Një politikë e tillë ishte ndjekur ndaj banorëve të Krujës edhe nga Andronik Paleologu II, perandor i Bizantit. Të tilla përjashtime nga taksat kundrejt shërbimeve të caktuara u ishin njohur edhe banorëve të kalave të Istulushit (Stelushit), Petrilës (Petrela), Modriçit dhe Koxhaxhikut (Sfetigradit). (H. Inalcik, *Suret-i defter...*, f. 103-104; I njëjti, *Krahina e Krujës...*, f.185). Shih gjithashtu: S. Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare (shek. XV-XVI)*, Tiranë, 1988, f. 411

⁹ Kështu p.sh. fshati Mamurras kishte gjithsej 34 shtëpi, Priska 45 shtëpi, Lana 38, Mulleti 12 dhe Petrela vetëm 3 shtëpi (H. Inalcik, *Suret-i defter...*, f. 103)

sundimit osman në këtë zonë.¹⁰ Megjithatë, duhet theksuar se në pjesën më të madhe të zonës së përfshirë brenda vilajetit të Krujës të regjistruar nga osmanët në vitin 1431, vijonin të kultivoheshin ullinjtë dhe rushi, gjë që duket në faktin se në shumë fshatra janë shënuar edhe sasia përkatëse e drurëve të ullirit dhe vreshtave.¹¹

Në të gjithë zonën e përfshirë brenda vilajetit të Krujës jo vetëm që ishte vendosur sistemi osman i timarit, por ai paraqitet i konsoliduar. Në tërë këtë hapësirë të mbluar nga kjo njësi administrative ekzistonin 59 timare.¹² Megjithatë timaret përgjithësisht ishin të vogla, gjë që duket nga sasia e të ardhurave nga taksat që merrej në kuadër të çdo timari (shuma e të ardhurave për çdo timar rrallë i kalonte të 4000 akçet). Përgjashtim bënte timari i subashit i cili në të vërtetë kishte madhësinë e një ziameti. Timari në fjalë përfshinte të ardhurat në një shumë prej 32 mijë e 768 akçesh të siguruara nga 28 fshatra me 369 shtëpi si dhe taksa e pazarit dhe nijabeti i qytetit të Krujës.¹³

Së treti, klasa e timarlinjve të vilajetit ishte në shumicën e saj vendase, megjithatë në defterin e lartpërmendur janë regjistruar edhe timarlinj me prejardhje turke. Kështu nga 59 timarlinj që kishte gjithsej vilajeti 22 syresh ishin turq nga provincat e Koxhaelisë dhe Saruhanit në Anadoll. Megjithëse të pakët në numër, në radhët e timarlinjve shqiptarë kishte edhe syresh nga vise të tjera larg Krujës si p.sh. Iliazi nga Tetova (Kalkandelen), Aliu bashkë me të birin si dhe Halili nga Kërçova etj.

Kur është fjala për përkatësinë fetare të klasës së timarlinjve të vilajetit të Krujës të gjysmës së parë të shek. XV, mund të thuhet se shumica e tyre ishin myslimanë, megjithatë ekzistonin si kategori e veçantë edhe *timarlinjtë e krishterë*. Nga këta të fundit mund të

¹⁰ Në defterin që po shqyrtojmë janë shënuar disa fshatra si të tilla. Kështu psh, për fshatin *Kamëz* thuhet se “nuk ekziston në defterin themeltar, ai është rrënuar; Ballaban Beu e ka ringjallur”; *Shën(d) Vlashi*, ndërsa në defterin themeltar ekzistonte si fshat, *tashmë banorët ishin shpërndarë dhe fshati ishte boshatisur(hali)*; E njëjta gjë thuhet edhe për fshatrat *Klos* dhe *Gjinqera (?)*, të cilat i kishte përtërirë po Ballaban Beu (po aty).

¹¹ *Po aty*, f. 102-120

¹² *Po aty*; S. Pulaha, Shpronësimi i klasës feudale shqiptare nga toka dhe rrugët e integritetit të një pjese të saj në klasën feudale osmane në shek. XV, *Studime Historike*, Nr. 3, 1982, f. 141

¹³ Si pjesë e timarit të subashit janë regjistruar këto fshatra: Kasalla, Kusi, Selita, Shin Tomi, Gjonmi, Lalmi, Pleshi, Ndroqi (Andronikler), Pelneku (pjesërisht), Priska, Sënd Themia, Shin Nikolla (Shën Kolli), Pinari, Gasori (?), Balnuni, Miniku, Shën Vlashi (Shënd Vlash), Kamza (Këmbëza), Klosi, Gjinqera, Kullojka (Gjon Kullojka), Shën Stefani, Buruza, Bishkeqi, Fraveshi (Hvares), Mavroshini, Pashkasheshi (Paskashesh) dhe Shën Andrea (H. Inalcik, *Suret-i defter...*, f. 102-103)

përmenden pinjollë të familjeve tradicionale vendase si Andrea Karlo, ndoshta stërnip i Karl Topisë, sundimtar i dikurshëm i Shqipërisë së Mesme. Sipas shënimeve të bëra në defterin e Sanxhakut Shqiptar, pinjolli i lartpërmendur i Topiajve, në maj të vitit 1438, kishte si timar fshatrat Donian (mund të jetë fjala për fshatin Domjan në rrethin e Tiranës-F.D.) dhe Moknar, përkatësisht me nga 14 shtëpi, 1 vreshtë, 34 rrënjë ullinj, 5 rrënjë mana dhe 16 shtëpi, 1 vreshtë, 6 rrënjë ulliri dhe 2 rrënjë arra¹⁴. Timarit të Andrea Karlos i ishin shtuar gjithashtu edhe nëntë fshatra të shkëputura nga timari i Skënderbeut që ndodhej në vilajetin e Dhimitër Gjonimës (Jonimës).¹⁵ Midis timariotëve të krishterë të regjistruar në defterin e Sanxhakut Shqiptar nuk mund të mos përmenden edhe individë të tillë si p.sh., Urani, me siguri bashkëluftëtari i ardhshëm i Gjergj Kastriotit – Skënderbeut, i quajtur Vrana Konti ose Kont Urani.¹⁶

Me shumë interes është gjithashtu të theksohet se figura të njohura të historisë shqiptare të kësaj kohe spikasin edhe në radhët e timarlinjve myslimanë. I pari që meriton vëmendje me këtë rast është vetë Skënderbeu.

Pasi ishte dërguar në oborrin sulltanor si *“içoglan”*, ai ishte islamizuar duke marrë emrin mysliman *“Iskënder”* dhe më vonë edhe titullin *“bej”*. Sipas kronistit osman Neshri, sulltani i kishte dhënë si timar, këtij pinjolli të një princi shqiptar, tokat atërore.¹⁷ Kronisti tjetër osman, Hoxha Sadedini, vë në dukje të njëjtën gjë kur shkruante se

¹⁴ *Po aty*, f. 120

¹⁵ *Po aty*; H. Inalcik, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*, f. 184

¹⁶ Vrana Konti ishte një nga komandantët më të shquar të Skënderbeut. Lavdia e tij si strateg ushtarak arriti kulmin në luftën e zhvilluar kundër forcave osmanë gjatë rrethimit të parë të Krujës më 1450. Në defterin e Sanxhakut Shqiptar emri i Vrana Kontit përmendet si posedues i një timari në fshatin Priskë, që përfshinte 45 rrënjë ulliri, një vreshtë dhe 5 rrënjë arra, me një sasi të ardhurash prej 2752 akçesh. Pas dy vjetësh ai e humbet timarin në fjalë në favor të një poseduesi tjetër të quajtur Ramazan (M. Barleti, *Vep. për.*, f. 243, 250-251; H. Inalcik, *Suret-i defter-i...*, f. 113; I njëjti, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*, f. 184)

¹⁷ Kronisti osman, midis të tjerash, shkruan: *“Isa beu (është fjala për Isa bej Evrenozin) shkoi, hyri në vendet e padepërtueshmetë shqiptarëve, dhe prej andej sulmonte dhe zhvillonte luftime. Të pafetë (kështu i quanin osmanët të krishterët-F.D.) kishin qenë të përgatitur dhe i bllokuan rrugët. I biri i sundimtarit të shqiptarëve, i quajtur me emrin Iskender, i cili në të vërtetë kishte qenë içoglan i padishahut dhe të cilit padishahu ia kishte dhënë atë vilajet si timar, ngriti krye kundër sulltanit, u arratis dhe shkoi atje. Ai u vendos në atë vend, i cili në fakt, ishte timari i tij. Po ky ua bllokoi rrugët akënxhinjve që kishin mbërritur atje me Isa beun.”* (S. Pulaha (bot.), *Lufta shqiptaro-turke në shek. XV. Burime osmane*, Tiranë, 1968, f. 91)

sulltani e bëri Skënderbeun vali të atij vilajeti (vilajetit të Gjon Kastriotit-F.D.) duke u dhënë fronin e të atit.¹⁸

Sikurse del edhe nga shënimet e defterit të Sanxhakut Shqiptar, aty rreth vitit 1438, Skënderbeu ishte ngjitur në pozitën e subashit të vilajetit të Krujës përderisa u lëshon autorizim (mektup ose biti) për zotërim timari individëve të caktuar. Kështu në një rast, në defterin e lartpërmendur është shënuar se me autorizim të Skënderbeut, të birit të Jovanit (në këtë trajtë është shkruar emri i Gjonit, babait të Skënderbeut-F.D.), fshati Mamurras i jepej si timar Uranit (mund të lexohet edhe "Vrane" ose "Vrana" dhe duhet të jetë fjala, sikurse u përmend edhe më sipër, për Kont Uranin ose Vrana Kontin).¹⁹

Në një shënim tjetër të të njëjtit defter, përsëri Skënderbeu këtë herë bashkë me kadiun e Krujës, i lëshojnë një autorizim (mektup) Uranit (Vranit) përsëri për fshatin Mamurras, por këtë herë për pjesën tjetër të këtij fshati prej 17 shtëpish.²⁰

Vilajeti i Krujës ishte një rajon kufitar që ndante sanxhakun shqiptar nga vilajeti i formuar me tokat e Gjon Kastriotit (Jovan-ili). Pikërisht këtu e kishte timarin e vet Skënderbeu, timar i cili i ishte dhënë për detyrat që kryente si funksionar i lartë i administratës osmane në vilajetin e Krujës (subash i vilajetit). Mirëpo ky pozicion i privilegjuar bashkë me statusin e timarliut që mbante Skënderbeu, nuk vazhdoi gjatë. Nëpërmjet shënimit të fundit të defterit osman të vitit 1431-1432 mësojmë, sikundër e kemi përmendur edhe më parë, se atij i hoqën nëntë fshatra që i kishte si timar në tokat e Dhimitër Jonimës dhe iu dhanë Andrea Karlos²¹. Një gjë nuk është shumë e qartë në këtë rast: sa ka ndikuar një gjë e tillë në rebelimin e Skënderbeut kundër sundimit osman. Sidoqoftë, kjo masë e autoriteteve sunduese mund të ketë qenë nxitje fillestare për ta shtyrë timarliun shqiptar drejt kryengritjes kundërosmane.

Një tjetër personazh i rëndësishëm në vilajetin e Krujës të shek. XV, një nga protagonistët kryesorë të ngjarjeve historike të kohës së Skënderbeut, i përmendur jo rrallë në defterin e Sanxhakut Shqiptar të viteve 1431-2, ka qenë edhe Ballaban Beu (më vonë Ballaban Pasha), i

¹⁸ Hoxha Sadedini e përshkruante kështu këtë moment të historisë së Skënderbeut: "Ai (Gjoni-F.D.) e dërgoi Iskënderin në kryeqytet për të konfirmuar nënshtrimin e tij. Edhe padishahu i fuqishëm si Aleksandri i Madh e futi Iskënderin në radhët e shërbyesve të oborrit të lartë, të cilët kanë nderin të bëjnë shërbime të zgjedhura. Ai u ntrajtua mirë nga ana e sulltanit. Kur i vdiq i ati, sulltani e bëri vali të atij vilajeti dhe i dha fronin e të atit" (*Po aty*, f. 257-258).

¹⁹ H. Inalcik, *Suret-i defter...*, f. 113

²⁰ *Po aty*, f. 117-118

²¹ Shih fundshënimin nr. 15

cili u shqua si udhëheqës i ekspeditave osmane kundër luftës çlirimtare të shqiptarëve të udhëhequr nga Skënderbeu. Duket se Ballaban Beu mbante poste të rëndësishme në administratën osmane të vilajetit, ndoshta deri në nivelin e subashit.²²

Më 1443 Skënderbeu e mori Krujën nga osmanët duke e shndërruar këtë të fundit për herë të parë në kryeqendër të principatës së rilindur të Kastriotëve, e cila përfshiu sërishmi Matin dhe dy Dibrat duke u bërë në të njëjtën kohë edhe bërthama e shtetit të ri të Skënderbeut. Vetëm pas thyerjes së qëndresës së gjatë të shqiptarëve, osmanët arritën ta marrin nën kontroll këtë zonë, të rivendosin aty sistemin e timarit dhe në mars të vitit 1467 të kryejnë edhe regjistrimin e parë të pronave dhe të popullsisë. Defteri i hollësishëm i regjistrimit i përpiluar me këtë rast, përfshiu territoret e Dibrës së Sipërme dhe të Poshtëme, Gollobordës (në defter: Dullgobërda), Rekës (në defter: Rjeka), Çermenikës, Matit, Urakës, Dhimitër Gjonimës, Krujës (përjashtoj qytetin, i cili ndodhej ende në duart e Skënderbeut), Malësia e Tiranës (Benda dhe Tamadhea)²³. Nëse vështrohen të dhënat e defterit osman të lartpërmendur, tërheqin vëmendjen sidomos tri qendrat kryesore në Dibrën e Sipërme dhe atë të Poshtme.

Rahovniku (në Dibrën e Sipërme) ishte ende fshat dhe kishte një popullsi jo të shumtë në numër (gjithsej 54 shtëpi). Në defter janë regjistruar gjithashtu kryefamiljarët e fshatit me emrat vijues: Radica, i biri i Jankos; Gjoni, vëllai i të përmendurit; Nenko, i biri i Jovanicës; Dërman Shetidol-i, Gjurec Malovec-i, Nenko Nencoviq-i, Dhimitri Poronjari, Pejko nikolla, Gjergji, i biri i Runbanos, Çirep (I)Shkuti, Jofko, i biri i Gjirkos; Nenko Nikolla, Jovançe (I)Shkuti, Kollo Siroman-i (?), Miladin (I)Shkuti, Radosllav Siroman-i, Nenko Pirinda, Gjorgo Miriçiq-i, Gjorgo, i biri i Papagjorgos; (emër e mbiemër që s'lexohen ngaqë është grisur fleta-F.D.), Ivaniçe Vulçena, Ivec, nipi i të përmendurit; Bozhidar-i, i biri i (I)Stanicës; Petko, vëllai i të

²² Në njërin nga shënimet e bëra në defterin e lartpërmendur, thuhet se Ballaban beu ishte posedues i një timari që përfshinte Brenda juridiksionit të tij fshatin Bërzhitë me 20 shtëpi dhe 1995 akçe të ardhura; në një rast tjetër ai përmendet si autoritet që i akordon një timar një ushtari të kalasë së Krujës (fshatin Çausllar me 29 shtëpi dhe me një vreshtë). Shih: H. Inalcik, *Suret-i defter...*, f. 102, 109

²³ *Istanbul Basbakanlik Osmanli Arsi vi, Maliyeden Mudevver defterleri (më tej: BOA, MAD)*, def. nr. 508, viti Hicri 871-mars 1467. Ky defter është përkthyer dhe transliteruar në shqip pjesërisht nga Vexhi Buharaja (ruhet si dorëshkrim në arkivin e Institutit të Historisë) dhe pjesërisht nga Selami Pulaha (botuar në vëllimin "*Lufta shqiptaro-turke në shek. XV- Burime osmanë*", Tiranë, 1968, f. 325-375). Një shqyrtim mjaft analitik u ka bërë të dhënave të këtij defteri historiani i shquar turk Halil Inalcik (shih: H. Inalcik, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*)

përmendurit; Ivica Zhirnica (Zirnica?); (Fleta e grisur, nuk lexohet-F.D.); Petko Piroviq-i, (I)Stanica Popoviq-i, Jofko, vëllai i të përmendurit; Pejo, i biri i Ninçes; Nenko, vëllai i Pejosi; Jovanica, vëllai i Radiçës; Pop Bohomia.²⁴ Fshati prodhonte një gamë të gjërë kulturash bujqësore, si grurë, elb, mel, tërshërë, si dhe kultivonte pemë të tilla si arra, rrush etj. E zhvilluar ishte edhe blegtoria. Rahovniku ishte pjesë e haseve të kreut të sanxhakut.²⁵

Kështjella e Koxhaxhikut shënohet në defterin e vitit 1467 si neft-i Kocacik Hisari) kishte një numër të konsiderueshëm banorësh të krishterë (rreth 50 shtëpi), të cilët ishin të falur nga taksa e xhizjes dhe detyrimet e tjera kundrejt shërbimeve që duhet të kryenin në kështjellë.²⁶ Skënderbeu, pasi mori Krujën më 1443, vendosi nën kontrollin e tij tërë zonën Krujë-Dibër, duke përfshirë edhe Koxhaxhikun. Mirëpo ushtria osmane arriti ta ripushtojë këtë qendër të fortifikuar në vitin 1448, duke vendosur këtu si njësi përforcuese, jrykë të Koxhaxhikut (nga Anadolli), të cilët i dhanë edhe emrin vendbanimit në fjalë.²⁷ Megjithatë, të dhënat e defterit të vitit 1467 tregojnë qartë se Koxhaxhiku vijonte të banohej kryesisht nga popullsia autoktone shqiptare e besimit të krishterë. Si kryefamiljarë janë regjistruar këta individë: Radko Posteviri, Pejo, i biri i të mësipërmit, Todor Koleci, Bogçeja i Todorit, Nikolla i Dragos, Todor Drago, Jançe, vëllai i të mësipërmit, Radeko, vëllai i të mësipërmit, Dhimitri Pavli, Ivan Koleci, Nikolla i Thanasit, Gjorgje Pavli, Dhimitri Koleci, Pavël Kallogjeri, Gjoni, i biri i të mësipërmit, Pop Bojko, Nikolla, vëllai i të mësipërmit, Gjoni Strumahu, Petër Kalani, Radec Deskoviqi, Petko Shirgji, Todor, i vëllai i të mësipërmit, Radçe Bogisha, Dhimitri Zaharia, Ifço Bogiçi, Bogçe, Gjoni Llazari, Vlasi, vëllai i të mësipërmit, Nikolla Bratani, Gjorgjo Strumahu, Gjergj Koleci, Nenko, vëllai i të mësipërmit, Pjeko (?) Obertko (?), Nenko, vëllai i të mësipërmit, Todor, vëllai i të mësipërmit, Gjuro Kozhohari, Ninec Damziqi, Brato, vëllai i të mësipërmit, Pjeko Llazini, Pop Ratko, Nadçe Stanisha, Ninec Vidiqi, Radçe Kozhahari, Daberto Strumahu, Deko Maskatori (?), Bushko Todor, Ninec Dajçi.²⁸

Peshkopia ishte gjithashtu një nga vendbanimet kryesore të vilajetit të Dibrës së Poshtme, ndonëse në vitin 1467 ishte një fshat i

²⁴ BOA, MAD, deft. nr. 508, f. 1-2

²⁵ Po aty, f. 2-3. Sikurse thekson H. Inalcik, zona Krujë-Dibër pas mposhtjes së qëndresës së Skënderbeut, u bë pjesë e sanxhakut të Ohrit (H. Inalcik, *Krahina e Krjës dhe e Dibrës*, f. 186)

²⁶ BOA, MAD, deft. nr. 508, f. 51

²⁷ H. Inalcik, *Krahina e Krjës dhe e Dibrës*, f. 186-187

²⁸ BOA, MAD, deft. nr. 508, f. 51

vogël me 32 shtëpi të krishtera. Fshati ishte pjesë e hasit të subashit të vilajetit të Dibrës së Poshtme. Sikundër shihet, emri « *Peshkopia* » vjen nga fjala “*peshkop*” dhe do të thotë “*vendqëndrim i peshkopit*”. Në të vërtetë, fshati kishte një manastir me një peshkop në krye. Manastiri ishte i përjashtuar nga taksat me një dekret të posaçëm sulltanor. Manastiri kishte në pronësi të vet toka bujqësore, mullinj dhe vreshta.

Si banorë të Peshkopisë janë regjistruar kryefamiljarët me emrat vijues: Pop Gjergj-i, Gjon (I) Stoja (?), Dimitri Pikonica, Vajsica, i vëllai; (I) Stajko Pikonica, Nino (I) Stanisllav-i, Pop Nikolla, Millosh Zhitovar-i, Danica Bogosllav-i, Vulen Pradoviq-i, Prado, i ati i Vulenit; Bojo Ksaneshniq-i, Iveç Janoviq-i, Jano, i vëllai; Gjuro Solloviq-i, Dimitri, i vëllai; Iveç Dançolloviq-i; Dijan Kartalloviq-i, Jano Rubanica, Miho Drajkoviq-i, (I) Stojko, i vëllai; Nikolla Likatani, Jançe, i vëllai; Velçko Milloq-i, Petko, i vëllai; (I) Stanica, i vëllai; Petko Koshniçan-i, Petër Jankoviq-i, Nino Tihanolloviq-i; Meno, i biri i Kolçes; Nikolla Portovir-i.²⁹

Shqyrtimi i të dhënave të defterit të hollësishëm osman të vitit 1467, nxjerr në dukje gjithashtu disa tipare të qenësishme të gjendjes ekonomiko-shoqërore dhe politike të zonës së Dibrës.

Së pari, konflikti shqiptaro-osman kishte sjellë rrjedhoja të rënda për popullsinë vendase në këto anë. Ende në marsin e vitit 1467, kur u përpilua defteri, mjaft vendbanime, ose kishin numër minimal shtëpish, ose ishin braktisur krejtësisht nga banorët. Kështu, në vilajetin e Dibrës së Sipërme fshatra si Vlashiq, Prepatenk i Sipërm, Hodovë, etj., janë regjistruar si vendbanime të braktisura.³⁰ Tërheq vëmendjen fakti që një pjesë e madhe e fshatrave që vareshin nga kështjella e Koxhaxhikut (Kocacik hisari) që ndodhej në vilajetin e lartpërmendur, gjithashtu janë regjistruar si vendbanime të shkretuara nga pikëpamja demografike (hali). Të tilla ishin Novaku, Koçishta, Sllavjani, Selca, Stolnica, Zhitinjani, Parish, Strazhovich, Brashtani, Provalaniku, Balani, dhe Ajogjani (Shëngjani)³¹ Tepër e mprehtë shfaqej kjo dukuri edhe në krahina të tjera «të nxehta» të cilat kishin mbajtur peshën kryesore në luftën shqiptaro-osmane. Nga 35 fshatra të Krujës 30 syresh ishin braktisur nga banorët. Një pjesë e mirë e tyre kishin marrë udhët e mërgimit drejt Venedikut apo shteteve të tjera italiane. Vilajeti i Rekës gjithashtu kishte pësuar ulje drastike të numrit të popullsisë (13 fshatra të zbrazur tërësisht nga banorët)³²

²⁹ *Po aty*, f. 32

³⁰ *Po aty*, f. 31

³¹ *Po aty*, f. 52-53

³² H. Inalcik, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*, f. 189

Së dyti, pas ripushtimit të pjesës më të madhe të tokave që deri në këtë kohë ndodheshin nën sundimin e Skënderbeut (me përjashtim të qytetit të Krujës), sikurse u përmend edhe më parë, osmanët rivendosën menjëherë sistemin e timarit, ndonëse vendbanimet kishin popullsi relativisht të pakët, si dhe afronin mundësi të kufizuara jetese, gjë që duket në sasinë e pakët të të ardhurave të regjistruara në kuadër të timareve. Është për t'u theksuar se në zonën Krujë-Dibër që në vitin 1467 i gjejmë të tria kategoritë e sistemit osman të pronësisë: haset, ziametet dhe timaret. Zotërues hasesh ishte jo vetëm kreu i sanxhakut të Ohrit, por edhe subashi i vilajetit të Dibrës. Madje në hasin e këtij të fundit përfshiheshin 30 fshatra nga Dibra e Sipërme dhe Dibra e Poshtëme.³³ Klasa e re e timariotëve (poseduesve të timareve dhe ziameteve) paraqitej mjaft interesante nga pikëpamja e përkatësisë etnike dhe fetare. Është e qartë se një pjesë e mirë e timariotëve ishin shqiptarë, me origjinë vendase ose nga krahina të tjera shqiptare, siç ishte psh, Hamza Devlethani nga Kërçova, i cili posedonte si timar fshatrat Gardh i Poshtëm, Gërçan, Muhur dhe Shën Vasil në vilajetin e Dibrës së Poshtëme dhe fshatrat Bizovë dhe Nizaz në Gollobordë.³⁴ Pjesa tjetër e timariotëve ishin turq si psh, Ahmet Turku ose Turk Ahmeti, i cili posedonte si timar fshatrat Suboriçan, Kovaçicë, Okshoten(?) dhe Topoljan.³⁵

Duhet vënë në dukje se krahas timariotëve me përkatësi myslimane, tërheq vëmendjen edhe prania e atyre të krishterë. Si pronarë timarësh në defterin e vitit 1467 spikasin edhe emra të tillë si Gjergji, Nikolla, Stanisha, Mihali, Progoni, Oliveri, Gjoni, Aleksi, Teodori, etj.³⁶ Është me interes të theksohet se në radhët e timariotëve të Dibrës janë përmendur edhe dy individë me mbiemrin «Dibra»: Ismail e Ibrahim Dibra.³⁷ Nuk mund të përjashtohet mundësia që këta të jenë praardhësit e hershëm të familjes së njohur dibrane të kohës së Rilindjes dhe Pavarësisë, të përfaqësuar nga Iljaz pashë Dibra dhe Imam Vehbi Dibra (i pari kryetar i Lidhjes së Prizrenit ndërsa i dyti, kryetar i Kuvendit të Vlorës më 1912 e më pas, kryetar i Komunitetit Mysliman Shqiptar.

Së treti, në këto territore hasen rëndom kategori të veçanta të popullsisë që lidheshin me shërbimin ushtarak në dobi të shtetit osman. Të tilla ishin *vojnikët* dhe *jamakët*. Vojnikët shërbenin në kështjella dhe në radhët e ushtrisë osmane, ndërsa jamakët ishin ndihmës të tyre. Nga

³³ BOA, MAD, def. nr. 508, f. 37

³⁴ Po aty, f. 79-81

³⁵ Po aty, f. 42-43

³⁶ H. Inalcik, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*, f. 192

³⁷ Po aty; BOA, MAD, def. nr. 508, f. 73,75

fshatrat e vilajetit të Dibrës së Sipërme në vitin 1467 janë regjistruar 24 vojnikë, ndërsa nga Dibra e Poshtëme 14 të tillë.³⁸ Ashtu si sundimi osman në tërësi, edhe institucioni i vojnikëve u trondit rëndë pas kalimit të zonës në duart e Skënderbeut. Mjaft domethënës në këtë drejtim është një shënim interesant i bërë në defterin e vitit 1467, sipas të cilit, fshati Dovolani i Dibrës së Sipërme në kohën e Skënderbeut kishte mbetur pa vojnikë; me një shkresë të Haxhi beut (ndoshta sanxhakbej i Ohrit-F.D.), ishin emëruar si vojnikë Gjorgji i Teodorit, i vëllai, Popi dhe Nikolla.³⁹ Prania relativisht e madhe e këtyre kategorive të popullsisë në këto anë ka qenë e lidhur jo vetëm me vetitë e spikatura luftarake të popullsisë së zonës, por edhe me rëndësinë strategjike që kishte koridori Mat-Dibër për ushtrinë osmane.

Ecuria e mëpastajme e zhvillimit ekonomiko-social të arealit Krujë-Dibër mund të shihet nëpërmjet defterëve osmanë të shek. XVI. Njëri syresh që u përket fillimeve të këtij shekulli,⁴⁰ megjithëse është defter përmbledhës, është mjaft i dobishëm për të vështuar në rrafsh krahasimtar gjendjen e këtyre krahinave në dy momente historike të ndryshme: në fillimet e sundimit osman (vitet 1431 dhe 1467) dhe në kohën e konsolidimit të tij (vitet 1501-2).

Një nga karakteristikat dalluese të gjendjes ekonomiko-shoqërore të zonës Krujë-Dibër, në vitet e para të shek. XVI, është fakti se përgjithësisht ka rritje të dukshme të numrit të popullsisë gjë që shihet në numrin më të madh të shtëpive për shumë vendbanime. Kështu psh, ndërsa në vitin 1467 Peshkopia kishte vetëm 32 shtëpi, në vitet 1501-2 fshati në fjalë regjistronte 90 shtëpi (të gjitha të krishtera).⁴¹ Fshati Maqellarë më 1467 kishte vetëm 7 shtëpi ndërsa më 1501-2 popullsia e fshatit arrinte në 99 shtëpi.⁴² Rritje e konsiderueshme shihet gjithashtu edhe në sasinë e të ardhurave. Ndryshime jo të vogla duken edhe në përkatësinë fetare të popullsisë. Në mjaft vendbanime kanë filluar të shfaqen shenjat e para të procesit të islamizimit. Kështu kazaja e Dibrës (përfshinte dy Dibrat) në vitet e para të shek. XVI, regjistronte gjithsej 244 qendra të banuara me 8 470 shtëpi nga të cilat, 81 ishin myslimane.⁴³

Më të avancuara paraqiten këto dukuri në kazanë e Krujës. Në vitet 1501-1502 kazaja numëronte gjithsej 224 vendbanime me 9 066

³⁸ *Po aty*, f. 53-55

³⁹ *Po aty*, f. 55. Shënimi në defter është bërë më 5 shaban të vitit 877 (Hicri) ose më 5 janar të vitit 1473 (shih gjithashtu: H. Inalcik, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*, f. 190)

⁴⁰ *BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TTd)*, def. nr. 367, vitet 1501-2

⁴¹ *Po aty*, f. 392

⁴² *BOA, MAD*, def. nr 508, f. 31; *TTd*, nr. 367, f. 392

⁴³ *Po aty*, f. 402

shtëpi, nga të cilat 328 ishin myslimane. Në kazanë e lartpërmendur kishte 1 qytet (Kruja), 2 kështjella (e Krujës dhe e Petrelës), 5 mullinj.⁴⁴ Vetë qyteti i Krujës manifeston ndryshimet më të mëdha në përkatësinë fetare të popullsisë. Popullsia myslimane e qytetit tashmë kishte arritur në 60 shtëpi, ndërkohë që popullsia e krishterë numëronte 53 shtëpi. Banorët myslimanë të qytetit ishin vendosur përrreth kështjellës. Popullsia myslimane ishte ngarkuar të shoqëronte autoritetet osmanë gjatë kryerjes së shërbimeve sulltanore në zonën e bregdetit, të ndihmonte nëpunësit osmanë gjatë nudhëtimeve në zona të vështira, si dhe të mbronin kështjellën sa herë që shfaqej nevoja. Përkundrejt shërbimeve të përmendura banorët myslimanë të qytetit ishin falur nga taksat e avarizit të Divanit dhe taksat zakonore.⁴⁵ Një status interesant gëzonte edhe popullsia e krishterë e qytetit. Një pjesë e saj (36 shtëpi) “*që prej kohësh të vjetra*” kryente shërbime të ndryshme në kështjellë përkundrejt të cilave ishte e falur nga taksat shariatike dhe ato zakonore.⁴⁶ Katër individë të tjerë të krishterë (nënkupto: katër shtëpi-F.D) ishin caktuar me vendim të posaçëm të gjykatës si meremetues të kështjellës duke gëzuar të njëjtin privilegj në lidhje me taksat.⁴⁷

Të dhënat e parashtruara më sipër tregojnë qartë se vetëm pas stabilizimit të sundimit osman (pas thyerjes së qëndresës së Skënderbeut) zona Krujë-Dibër, një ndër më të dëmtuarat nga konflikti shqiptaro-osman, njohu një përtëritje mbresëlënëse në pikëpamje ekonomike, shoqërore dhe demografike. Në fillimet e shek. XVI vetëm në kazanë e Krujës sanxhakbeu i Ohrit (vartësi e të cilit ishte edhe kazaja e Krujës) përfshinte brenda juridiksionit të hasit të tij 32 fshatra, me një popullsi të përgjithshme prej 26 shtëpish myslimane dhe 2514 syresh të krishtera.⁴⁸ Si posedues i një hasi në kazanë e Krujës në këtë kohë është regjistruar edhe Ajas Pasha,⁴⁹ me origjinë nga Himara, i cili arriti deri në postin e lartë të Kryeministrit (Vezirit të Madh) në kohën e mbretërimit të sulltan Sulejman Ligjvënësit.

⁴⁴ *Po aty*, f. 416

⁴⁵ *Po aty*, f. 404

⁴⁶ *Po aty*; Shih gjithashtu: H. Inalcik, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*, f. 185

⁴⁷ *Të njëjtët*

⁴⁸ *BOA, TTD*, def. Nr. 367, f. 405-406

⁴⁹ Në fakt, në përbërje të hasit të lartpërmendur është regjistruar vetëm fshati Musli bashkë me një meza, me 18 shtëpi të krishtera dhe 9 syresh myslimane (*po aty*)